

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ ПОСЛУГ У СФЕРІ МІГРАЦІЇ

МОРОЗ Віта Петрівна - завідувач Навчально-наукової лабораторії з дослідження проблем протидії організованій злочинності та корупції ННІП та ПФНІП Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ORCID 0000-0003-4433-3731

DOI 10.32782/EP.2023.1.14

Наукова стаття присвячена правовому регулюванню особливостям правового регулювання надання електронних послуг у сфері міграції. В Україні на сьогоднішній час правове регулювання надання електронних послуг у сфері міграції потребує удосконалення. Адже в Законі України «Про адміністративні послуги» характеристика механізму процедури надання електронних послуг у сфері міграції містить тільки формальні аспекти та має відсильний характер щодо інших нормативно-правових актів, що, у свою чергу, призводить до власного і доволі протилежного тлумачення норм суб'єктами публічної адміністрації.

Щодо напрямів удосконалення правової основи особливостям правового регулювання надання електронних послуг у сфері міграції: впровадження у фактичну дію Закон України «Про адміністративні процедури»; розмір оплати за види електронних послуг, зокрема і у сфері міграції, мають визначатись тільки в законах, а не у підзаконних нормативно-правових актах; необхідно розробити та прийняти Закон України «Про адміністративний збір», у якому має бути уніфіковано назву плати за електронні послуги; необхідно визначити єдині розміри адміністративних зборів для всіх видів електронних послуг.

Встановлено, що існування корупційних налагоджених механізмів у вітчизняній системі адміністративного адміністрування, що склалася традиційно, робить проблему налагодження якісного надання електронних послуг такою, що виходить за межі суто техніч-

но-інформаційних. Оптимізація публічного адміністрування шляхом переходу до електронного уряду пов'язана з необхідністю адаптації старих умов і звичних патернів відносин між суб'єктами влади і суб'єктами звернень до нових умов, інакше кажучи, із соціально-інституційною адаптацією.

Ключові слова: послуга, електронна послуга, електронний підпис, напрямки, нормативно-правовий акт, правове регулювання, сервіс.

Система електронного цифрового підпису в Україні пройшла тривалий шлях становлення та розвитку. Закон України «Про електронний цифровий підпис» було розроблено з метою гармонізації українського законодавства із законодавством Європейського Союзу, а саме з Директивою 1999/93/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 грудня 1999 року про рамки Співтовариства для електронних цифрових підписів.

Стрімкий розвиток суспільних відносин та ринкової економіки зобов'язує постійно переглядати нормативно-правові акти, які забезпечують державне регулювання та контроль за додержанням законодавства у сфері електронного цифрового підпису.

Закон України «Про електронні довірчі послуги» [7] від 5 жовтня 2017 року спрямований на гармонізацію з положеннями Регламенту.

Закон розроблений Міністерством юстиції України, Адміністрацією Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України з метою реформування

законодавства у сфері електронного цифрового підпису з урахуванням досвіду Європейського Союзу, розбудови єдиного простору довіри на основі системи електронних довірчих послуг, визнання в Україні електронних довірчих послуг, які надаються іноземними постачальниками електронних довірчих послуг, що забезпечить активний розвиток транскордонного співробітництва та інтеграцію України у світовий електронний інформаційний простір.

Відповідно до статті 5 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», електронний документ - це документ, інформація у якому зафіксована у вигляді електронних даних, включаючи обов'язкові реквізити документа. Оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, у тому числі з електронним цифровим підписом автора, яким і завершується створення електронного документа [8, Ст. 275].

Відносини, пов'язані з використанням електронних цифрових підписів, регулюються Законом України «Про електронний цифровий підпис» [6]. Використання інших видів електронних підписів в електронному документообігу здійснюється суб'єктами електронного документообігу на договірних засадах відповідно до вимог чинного законодавства, зокрема Закону «Про електронну комерцію» [6].

Електронний цифровий підпис призначений для забезпечення діяльності фізичних та юридичних осіб, яка здійснюється з використанням електронних документів. Він використовується фізичними та юридичними особами - суб'єктами електронного документообігу для ідентифікації підписувача та підтвердження цілісності даних в електронній формі [6]. З правової точки зору електронний цифровий підпис - це різновид електронного підпису, який за юридичним статусом прирівнюється до власноручного в разі виконання технічних умов, визначених законом. З фактичної ж точки зору він є унікальним електронним набором цифр і букв, за допомогою якого підтверджується цілісність та юридична сила електронного доку-

мента, а також однозначно ідентифікується особа, яка його підписала [9].

Стаття 1 Закону України «Про електронний цифровий підпис» [6] визначає послуги електронного цифрового підпису як надання у користування засобів електронного цифрового підпису, допомога при генерації відкритих та особистих ключів, обслуговування сертифікатів ключів (формування, розповсюдження, скасування, зберігання, блокування та поновлення), надання інформації щодо чинних, скасованих і блокованих сертифікатів ключів, послуги фіксування часу, консультації та інші послуги, визначені цим Законом [6, Ст. 276]. Аналіз наведеного визначення послуги дозволяє виокремити такі ознаки послуги: послугою є вчинення певних дій чи діяльності; надається відповідно до завдання замовника; послуга споживається у процесі її надання; послуга є благом, вартість якого підлягає оцінюванню. Натепер такі послуги надаються Акредитованими центрами сертифікації ключів (далі - АЦСК), які видають та обслуговують сертифікати електронних цифрових підписів (далі - ЕЦП) для юридичних та фізичних осіб для здійснення електронного документообігу.

Важливою передумовою прийняття Закону України «Про електронні довірчі послуги» є Регламент (ЄС) № 910/2014 Європейського Парламенту і Ради ЄС від 23 липня 2014 року про електронну ідентифікацію і довірчі послуги для електронних трансакцій у рамках внутрішнього ринку і про відміну Директиви 1999/93/ЄС. Положення цього Регламенту спрямовані на підвищення довіри до електронних операцій, здійснюваних на внутрішньому ринку, що забезпечують загальну основу для безпечної електронної взаємодії між громадянами, підприємствами і державними органами, що, у свою чергу, сприяє підвищенню ефективності державних і приватних організацій, які надають онлайн-послуги, електронного бізнесу і електронної комерції в Європейському Союзі. Директива 1999/93/ЄС безпосередньо містить положення про електронні підписи без надання всеосяжної трансграничної і міжгалузевої основи для безпечних, надійних і простих у викорис-

танні електронних трансакцій. Ці правові акти є орієнтиром для подальшого розвитку українського законодавства у сфері здійснення електронних трансакцій. Відповідно до Закону, електронною довірчою є послуга, яка надається для забезпечення електронної взаємодії двох або більше суб'єктів, які довіряють надавачу електронних довірчих послуг щодо надання останньої [7, Ст. 400]. Виникає питання: яким чином має перевірятися момент «довіри», що, у свою чергу, потребує з'ясування самого терміна «довіра».

У ст. 1:201 «Принципів європейського договірної права» встановлюється обов'язок кожної сторони діяти сумлінно та відповідно до чесної ділової практики [4, с. 23]. Аналогічне правило містить ст. 1.7 Принципів міжнародних комерційних договорів (УНІДРУА). Концепція сумлінності і чесної ділової практики має пріоритет над іншими принципами у разі, коли суворе їх дотримання призвело б до явно несправедливого рішення [5, с. 19].

До прийняття закону України «Про довірчі електронні послуги» [7] законодавство України виходило з визнання двох видів довірчих відносин - відносин довірчого управління та відносин довірчої власності, об'єктом яких є майно. У Цивільному кодексі інституціоналізовано відносини довірчої власності і довірчого управління, які, на перший погляд, є схожими або навіть однаковими, однак насправді це не так. Більшість сучасних дослідників схиляється до думки, що відмінностей між ними не менше, ніж схожих рис, а основна з цих відмінностей полягає у різній правовій природі та належності до різних правових систем - англосаксонської та романо-германської. Однак у вищезгаданих відносинах ключовим є передача майна в управління довірній особі, а в довірчих електронних послугах об'єктом є послуга, яка надається довіреною особою.

У законі визначається склад електронних довірчих послуг, що надаються зареєстрованими надавачами електронних довірчих послуг, зокрема: створення, перевірка та підтвердження удосконаленого електронного підпису чи печатки; форму-

вання, перевірка і підтвердження дії сертифікату електронного підпису або друку; формування, перевірка і підтвердження дії сертифікату шифрування; формування, перевірка і підтвердження дії сертифікату автентифікації веб-сайту; формування, перевірка і підтвердження електронної позначки часу; реєстрована електронна доставка; зберігання удосконалених електронних підписів, печаток, електронних позначок часу та сертифікатів, пов'язаних із цими послугами [7, Ст. 400].

Кожна послуга, яка входить до складу електронних довірчих послуг, може надаватися як окремо, так і в сукупності зареєстрованим постачальником електронних довірчих послуг і кваліфікованим надавачем електронних довірчих послуг [7, Ст. 400]. Електронні довірчі послуги надаються, як правило, на договірних засадах надавачами електронних довірчих послуг (ст. 16 Закону), тому доцільно розглянути, яким чином відбувається забезпечення цих послуг договірним регулюванням. Закон «Про електронні довірчі послуги» чітко визначив перелік кваліфікованих надавачів електронних довірчих послуг та інформації про послуги, що ними надаються (довірчий список) [7, Ст. 400]. Тобто довірчим списком чітко визначений перелік суб'єктів господарювання, уповноважених державою на здійснення обслуговування користувачів електронних підписів. У вищезазначеному Законі містяться схеми електронної ідентифікації з трьома рівнями довіри:

— низький рівень довіри до засобів електронної ідентифікації повинен характеризувати засоби електронної ідентифікації в контексті схеми електронної ідентифікації, яка забезпечує обмежений ступінь довіри до заявлених або затверджених ідентифікаційних даних і описується з посиланням на технічні специфікації, стандарти і процедури, що до неї відносяться, включаючи технічні засоби контролю, призначенням яких є зниження ризику зловживання або спростування ідентичності;

— середній рівень довіри до засобів електронної ідентифікації повинен характеризувати засоби електронної ідентифікації в контексті схеми електронної ідентифікації,

яка забезпечує суттєвий ступінь довіри до заявлених або затверджених ідентифікаційних даних і описується з посиланням на технічні специфікації, стандарти і процедури, що до неї відносяться, включаючи технічні засоби контролю, призначенням яких є істотне зниження ризику зловживання або спростування ідентичності;

— високий рівень довіри до засобів електронної ідентифікації повинен характеризувати засоби електронної ідентифікації в контексті схеми електронної ідентифікації, яка забезпечує найвищий ступінь довіри до заявлених ідентифікаційних даних особи і описується з посиланням на технічні специфікації, стандарти і процедури, що до неї відносяться, включаючи технічні засоби контролю, призначенням яких є запобігання зловживанню повноваженнями або підміні особи [7, Ст. 15].

Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації державної форми власності, державні реєстратори, нотаріуси та інші суб'єкти, уповноважені державою на здійснення функцій державного реєстратора, для засвідчення чинності відкритого ключа використовують лише кваліфікований сертифікат відкритого ключа, а для реалізації повноважень, спрямованих на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків фізичної або юридичної особи відповідно до закону, застосовують злише засоби кваліфікованого електронного підпису чи печатки, які мають вбудовані апаратно-програмні засоби, що забезпечують захист записаних на них даних від несанкціонованого доступу, від безпосереднього ознайомлення із значенням параметрів особистих ключів та їх копіювання [7, Ст. 400].

Закон України «Про електронні довірчі послуги» [7, Ст. 400], безсумнівно, є кроком вперед до європейських стандартів, але кроком невпевненим і зробленим поспіхом, за яким немає повномасштабного плану з впровадження і розвитку напряму електронних довірчих послуг. Разом із тим потребують подальшого розвитку законодавчі положення щодо порядку укладення договорів про надання електронних довірчих послуг, а також сам механізм реалізації прав

суб'єктів (споживачів електронних послуг), для того щоб забезпечити елемент довіри.

Також цим законом передбачено використання альтернативних засобів е-ідентифікації, таких, як Mobile ID (ідентифікація через мобільного оператора), Bank ID (ідентифікація через банк), та ID-картки при наданні електронних послуг та здійсненні інших форм електронної взаємодії. Запровадження альтернативних засобів е-ідентифікації дозволить спростити і розширити доступ громадян до електронних послуг, у тому числі адміністративних. Проте використання таких засобів в Україні перебуває на початковому етапі розвитку. Наприклад, уже розроблена система видачі паспортів громадянина України у формі ID-картки, на чіп яких записаний електронний цифровий підпис. Запровадження альтернативних засобів е-ідентифікації потребує розробки і ухвалення відповідної законодавчої бази, а також співпраці держави і бізнесу. Так, наприклад, запровадження Mobile ID потребуватиме врегулювання питання ідентифікації абонентів мобільного зв'язку, 90% яких нині надають перевагу анонімному обслуговуванню [17]. Для цього відповідні зміни треба внести до законів України «Про телекомунікації» та «Про радіочастотний ресурс України», передбачити терміни впровадження цієї системи операторами мобільного зв'язку, забезпечити належний рівень захисту особистих даних користувачів Mobile ID тощо.

Подальший розвиток е-ідентифікації вимагає розробки та закріплення у нормативно-правових актах схем е-ідентифікації та вимог до засобів е-ідентифікації, які під них підпадають; розбудови інфраструктури електронної ідентифікації. Важливим напрямом розвитку е-ідентифікації в Україні має стати поширення використання засобів е-ідентифікації при отриманні громадянами е-послуг. На сьогодні рівень використання таких засобів є значно низьким (zareєстровано близько 4 млн чинних сертифікатів електронного цифрового підпису, переважно в органах державної влади, органах місцевого самоврядування та бізнесі [18]), що уповільнює розвиток електронних послуг.

Закон України «Про електронні довірчі послуги» [7] сприяє забезпеченню: відкритості для інновацій у сфері електронних довірчих послуг; відповідності вимог до надання електронних довірчих послуг європейським та міжнародним стандартам; вільного обігу електронних довірчих послуг в Україні, а також можливості вільного доступу до електронних довірчих послуг постачальникам електронних довірчих послуг, що провадять діяльність в інших державах; захисту персональних даних, що обробляються під час надання електронних довірчих послуг; захисту прав і законних інтересів користувачів електронних довірчих послуг; інтероперабельності та технологічної нейтральності національних технічних рішень, а також недопущення їх дискримінації; підвищення рівня довіри громадян до електронних послуг, у тому числі транскордонних; рівних можливостей для доступу до електронних довірчих послуг, у тому числі для осіб з обмеженими можливостями; свободи договору у сфері електронних довірчих послуг; створення умов для розвитку та функціонування сфери електронних довірчих послуг [7].

Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Вимог у сфері електронних довірчих послуг та Порядку перевірки дотримання вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг» від 7 листопада 2018 р. № 992 [10] запроваджує механізм надання електронних довірчих послуг згідно Закону України «Про електронні довірчі послуги» [7]. Зупинимось на розгляді постанови Кабінету Міністрів України «Питання Єдиного державного веб-порталу електронних послуг та Єдиного державного порталу адміністративних послуг» 4 грудня 2019 р. № 1137 [3].

Положення про Єдиний державний веб-портал електронних послуг, зокрема у сфері міграції та громадянства, визначає мету, основні завдання, функціональні можливості та суб'єктів Єдиного державного веб-порталу електронних послуг «Портал Дія» (далі - Портал Дія), зміст інформації на ньому та порядок її внесення, а також інші питання функціонування зазначеного веб-порталу [3].

Єдиний державний веб-портал електронних послуг має офіційну адресу в Інтернеті - diia.gov.ua [3]. Користування Порталом Дія здійснюється на безоплатній основі цілодобово сім днів на тиждень [3]. Плата за надання адміністративних послуг з використанням Порталу Дія здійснюється відповідно до закону, інших електронних та публічних послуг згідно із законодавством [3].

Портал Дія виконує такі основні завдання:

— забезпечення суб'єктів звернення інформацією про перебіг та результати надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства, розгляду звернень та адміністративних справ у режимі реального часу;

— забезпечення користувачів інформацією про електронні послуги у сфері міграції та громадянства, а також про інші електронні послуги, надання яких здійснюється з використанням веб-порталу [3];

— забезпечення офіційного електронного листування під час надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства, розгляду звернень та адміністративних справ (справ, що розглядаються органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, іншими суб'єктами, які відповідно до закону уповноважені здійснювати публічно-владні управлінські функції, з метою прийняття рішень індивідуальної дії, спрямованих на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та обов'язків особи, а також захисту її прав), а також під час розгляду з використанням веб-порталу інших питань [3];

— захист даних (у тому числі персональних) зазначеного веб-порталу від несанкціонованого доступу, знищення, модифікації;

— подання скарг за результатами надання послуг, розгляду звернень та адміністративних справ, забезпечення офіційного електронного листування під час проведення процедур оскарження, забезпечення оскаржувача інформацією про перебіг та результати розгляду скарги у режимі реального часу, а також отримання ним зазначених результатів;

— надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства з отриманням та

використанням у разі потреби інформації з національних електронних інформаційних ресурсів, яка необхідна для надання таких послуг [3];

— отримання суб'єктами звернення результатів надання електронних послуг у сфері міграції та громадянства, розгляду звернень та адміністративних справ;

— подання електронних звернень через вебпортал;

— проведення моніторингу та оцінки якості електронних послуг у сфері міграції та громадянства, які надаються з використанням веб-порталу, у центрах надання адміністративних послуг або суб'єктами розгляду звернень безпосередньо[3];

— проведення опитування щодо ініціатив, проєктів у різних сферах суспільного життя щодо електронних послуг у сфері міграції та громадянства [3];

— сплата адміністративного збору за надання адміністративних послуг, штрафів за адміністративні правопорушення, державного мита, інших платежів; здійснення розрахунків за інші публічні, зокрема житлово-комунальні, послуги [3];

— створення та функціонування електронного кабінету користувача на веб-порталі, а також забезпечення через зазначений кабінет доступу користувачів до інформації з національних електронних інформаційних ресурсів, зокрема про особу[3];

— формування засобами веб-порталу, у тому числі з використанням мобільного додатка Порталу Дія (Дія), цифрових образів документів, які можуть пред'являтися (надаватися) особою на смартфоні через зазначений мобільний додаток.

Правове регулювання електронних послуг у сфері міграції громадянства, підзаконні акти необхідно класифікувати за ієрархією за такими видами як:

1) Міжнародні нормативно-правові акти. До міжнародних документів слід віднести: Європейську Конвенцію про громадянство, ратифіковану Україною 20 вересня 2006 р. [1]; Конвенцію про статус біженців від 28 липня 1951 р., ратифіковану Україною 10 січня 2002 р. [2]; Угоди між Україною

та іншими державами щодо спрощеного порядку зміни громадянства [15; 16] та ін.;

2) закони України прийнятті Верховною радою України. Наприклад отримання посвідки для тимчасового проживання регулюється законом України Закон України від 11.12.2003 № 1382 «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України» [14], Закон України «Про імміграцію» від 07 червня 2001 року № 2491- III [13];

3) постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України (наприклад, постанова Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2002 р. № 1983 «Про затвердження Правил реєстрації місця проживання, Порядку провадження за заявами про надання дозволу на імміграцію і поданнями про його скасування та виконання прийнятих рішень» [11];

4) накази, інструкції, положення тощо центральних і місцевих органів виконавчої влади. Сьогодні специфіка (особливості) цього виду послуг (послуг електронного цифрового підпису) дозволяє дійти висновку про публічну природу договору, що опосередковує їх надання. Інакше кажучи, за таким договором одна сторона (АЦСК) бере на себе обов'язок надати електронні довірчі послуги всім, хто до неї звернеться на правомірних засадах.

Отже, проведений нами аналіз свідчить, що правову базу регулювання міжнародної міграції в Україні складають Конституція України, закони та законодавчі акти, постанови Уряду України. Одним із перших правових документів незалежної України був прийнятий у 1994 р. Верховною Радою України Закон «Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України», який регулював порядок здійснення права громадян України на виїзд з України та в'їзд в Україну, порядок оформлення документів для зарубіжних поїздок, визначав випадки тимчасового обмеження права громадян на виїзд з України і встановлював порядок розв'язання спорів у цій сфері [11].

Література

1. Європейська Конвенція про громадянство від 6 листопада 1997 р. № ETS 166,

ратифікована Україною із застереженням та заявою Законом від 20 вересня 2006 р. № 163-V (163-16) URL.: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_004

2. Конвенція про статус біженців від 28 липня 1951 р., ратифікована Україною 10 січня 2002 р. URL.: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_011

3. Питання Єдиного державного веб-порталу електронних послуг та Єдиного державного порталу адміністративних послуг: постанова КМУ від 4 грудня 2019 р. № 1137. *Офіційний вісник України* від 14.01.2020 — 2020 р., № 3, стор. 150, стаття 136, код акта 97525/2020

4. Принципи Європейського договірного права. Коментарі та рекомендації / пер. з англійської ТОВ «Асоціація експортерів і імпортерів «ЗЕД». К. : Асоціація «ЗЕД», 2013. 304 с.

5. Принципи міжнародних комерческх договорів (принципи УНИДРУА / пер. с англ. А.С. Комарова. М.: Статут, 2006. 735 с.

6. Про електронний цифровий підпис : Закон України від 22.05.2003 № 852-ІУ. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 276.

7. Про електронні довірчі послуги : Закон України від 05.10.2017 № 2155-УШ. *Відомості Верховної Ради*. 2017. № 45. Ст. 400.

8. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22.05.2003 №851-ІУ. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 36. Ст. 275.

9. Про електронну комерцію:- Закон України від 3 вересня 2015 року № 675-VIII. *Відомості Верховної Ради України* від 06.11.2015 — 2015 р., № 45, стор. 2344, стаття 410

10. Про затвердження Вимог у сфері електронних довірчих послуг та Порядку перевірки дотримання вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг: Постанова Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2018 р. № 992. *Офіційний вісник України* від 21.12.2018 — 2018 р., № 98, стор. 238, стаття 3227, код акта 92523/2018

11. Про затвердження Порядку формування квоти імміграції, Порядку провадження за заявами про надання дозволу

на імміграцію і поданнями про його скасування та виконання прийнятих рішень: постанова Кабінету Міністрів України від 26 грудня 2002 р. № 1983. *Офіційний вісник України* від 10.01.2003 — 2002 р., № 52, стор. 132, стаття 2400, код акта 23914/2002

12. Прозатвердження Правил реєстрації місця проживання та Порядку передачі органами реєстрації інформації до Єдиного державного демографічного реєстру : постанова Кабінету Міністрів України від 2 березня 2016 р. № 207. *Офіційний вісник України* від 15.04.2016 — 2016 р., № 28, стор. 115, стаття 1108, код акту 81435/2016

13. Про імміграцію : Закон України від 07 червня 2001 року № 2491- III. URL.: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2491-14>

14. Про порядок виїзду з України і в'їзду в Україну громадян України : Закон України від 21 січня 1994 року № 3857-XII . *Відомості Верховної Ради України* від 03.05.1994 — 1994 р., № 18, стаття 101

15. Про спрощений порядок зміни громадянства громадянами України, які постійно проживають в Республіці Таджикистан, і громадянами Республіки Таджикистан, які постійно проживають в Україні: Угода між Україною та Республікою Таджикистан від 6 липня 2001 р., ратифікована 11 липня 2002 р.. URL.: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/762_004

16. Про спрощений порядок зміни громадянства громадянами України, які постійно проживають у Киргизькій Республіці, та громадянами Киргизької Республіки, які постійно проживають в Україні, і запобігання випадкам без громадянства та подвійного громадянства : Угода між Україною і Киргизькою Республікою від 28 січня 2003 р., ратифікована 20 листопада 2003 р.. URL.: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/417_025

17. Mobile ID в Україні. У чому складність впровадження. 31.08.2017 URL: <https://minfin.com.ua/ua/2017/08/31/29596984> (дата звернення: 01.09.2022).

18. Mobileid: навіщо Україні цифрова трансформація. URL: <https://ain.ua/special/kyivstar-mobileid/> (дата звернення: 01.09.2022)